

Žofie Bavorská. Rodinná korespondence z let 1422–1427
Sophie von Bayern. Familienkorrespondenz 1422–1427

Helena Hasilová

Recenzovali

doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc.

Prof. Dr. Albrecht Greule

PhDr. Vladimíra Hradecká

doc. Mgr. Tomáš Velička, Ph.D.

Na obálce je list D24 z 24. října 1425.

Auf dem Buchumschlag ist der Brief D24 vom 24. Oktober 1425
(Bayrisches Hauptarchiv Abt. III, Geheimes Hausarchiv,
BayHStA, GHA Korrespondenzakten 543 0026)

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2024

Redakce Dita Křišťanová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2024

© Helena Hasilová, 2024

ISBN 978-80-246-5268-9

ISBN 978-80-246-5313-6 (pdf)



Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Předmluva	7
1. Úvod	13
Životní osudy české královny Žofie Bavorské	14
Zikmund a Žofie – partneři z vůle dějin? (Václav Drška)	46
2. Edice	63
Ediční poznámka	64
Edice dopisů Žofie Bavorské	70
Listy oficiální	72
Neoficiální listy	123
3. Analýza dopisů	135
Jazykový rozbor	136
Ortografie	136
Vokalismus	152
Konsonantismus	160
Morfologie	182
Syntax	242
Slovní zásoba	248
Textová analýza	262
I. Forma listů	262
II. Styl	269
4. Obrazová příloha	283
5. Místní rejstřík	296
6. Jmenný rejstřík	300
7. Literatura	304
8. Seznam obrazových příloh	307

Inhalt

Vorwort	10
1. Einführung	13
Lebenswege der böhmischen Königin Sophie von Bayern	28
Sigismund und Sophie – Partner nach dem Willen der Geschichte? (Václav Drška)	53
2. Edition	63
Editionsgrundsätze	67
Edition der Briefe von Sophia von Bayern	71
Ofizille Briefe	72
Unoffizielle Briefe	123
3. Analyse der Briefe	135
Sprachanalyse	136
Ortographie	144
Vokalismus	167
Konsonantismus	175
Morfologie	182
Syntax	245
Lexik	254
Textanalyse	262
I. Form der Epistel	272
II. Stil	280
4. Bildanhang	283
5. Ortsregister	298
6. Namenregister	302
7. Literatur	304
8. Liste der Bildanhänge	307

Předmluva

Prvotním, vnějším, impulsem k napsání této práce bylo šestisté výročí úmrtí Václava IV. (1361–1419) a návštěva výstavy *Český a římský král Václav IV. Gotické umění krásného slohu kolem roku 1400*, která byla v roce 2019 k tomuto výročí uspořádána v Císařské konírně na Pražském hradě. Vnitřním impulsem pak byla skutečnost, že jsem před více než třiceti pěti lety měla možnost na popud svého učitele prof. PhDr. Emila Skály, DrSc., studovat konvolut přepisů korespondence druhé Václavovy manželky Žofie Bavorské z rodu Wittelsbachů, jenž je uložen v Národním archivu v Praze v ulici Milady Horákové a k němuž jsem se v dalších letech opakovaně vracela zejména při výuce historické němčiny na katedře pomocných věd historických a archivního studia a v Jazykovém centru Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Dochované originály dopisů královny Žofie Bavorské odesílané z Bratislavy, kde trávila poslední roky svého života, a adresované jejím bratrům Arnoštovi a Vilémovi do Mnichova jsou dnes uloženy v mnichovském státním tajném archivu (Geheimes Staatsarchiv München). Díky finanční podpoře grantových projektů Progres a KREAS jsem měla možnost tyto originály studovat. Výsledkem je tato kniha obsahující především edici Žofiiny korespondence s bratry a její komplexní jazykový rozbor.

Kniha je určena v první řadě filologům, zabývajícím se ranou novou horní němčinou a vývojem epistolárního stylu středověkých žen. Proto jsou například v edici číslovány jednotlivé řádky. Především filologům je určen stručný životopis Žofie Bavorské, jenž byl sepsán na základě monografie přední české historičky PhDr. Boženy Kopiczkové *Česká královna Žofie Bavorská – Ve znamení kalicha a kříže*, vydané roku 2018 pražským nakladatelstvím Vyšehrad. Do širších historických souvislostí zasazuje Žofiiny životní osudy (především si všímá vzájemných vztahů Žofie,

jejího muže Václava IV. a švagra Zikmunda) kapitola **Zikmund a Žofie – partneři z vůle dějin?** doc. PhDr. Václava Dršky, Ph.D., docenta světových dějin Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a na katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.

Edice Žofiny korespondence jistě zaujme též archiváře a historiky, jimž je též určena. V Žofiných dopisech najdou řadu informací týkajících se sklonku jejího života, vztahu mezi ní, císařem Zikmundem Lucemburským a jejími bratry. Vše to může přispět k objasnění některých okolností středoevropské politiky v 15. století.

Vzhledem k tomu, že česká i německá historiografie si životních osudů české královny Žofie Bavorské všímá pouze okrajově a že jazyková stránka Žofiny korespondence může zaujmout jak badatele české, tak i německé, je kniha psána v češtině a v němčině. Za kapitoly psané česky jsou řazeny kapitoly psané německy, a to s ohledem na větší přehlednost celé publikace. Proto jsou i Žofiny dopisy převedeny do dnešní němčiny a přeloženy do češtiny.

Upřímně děkuji PhDr. Boženě Kopiczkové za konzultace, při nichž mě „uvedla do života“ Žofie Bavorské a upozornila mě na důležité okolnosti, za nichž Žofina korespondence vznikla. Stejně upřímně děkuji grantovým projektům FF UK (Progres, KREAS) za poskytnutí finanční podpory, bez níž by se moje cesty do Mnichova nemohly uskutečnit. Můj velký dík náleží i rodině Wittelsbachů, bez jejíhož souhlasu bych nemohla originály Žofiných dopisů studovat. Stejně upřímně děkuji i pracovníkům mnichovského státního tajného archivu za všestrannou pomoc a pochopení pro mou práci. Děkuji i ThDr. Peteru Slepčanovi, faráři z farnosti sv. Martina v Bratislavě, za jeho laskavý souhlas s fotografováním interiéru katedrály sv. Martina v Bratislavě a svému manželovi PhDr. Jiřímu Hasilovi, Ph.D., za pořízení těchto fotografií a za pochopení pro mou práci. Ráda děkuji i svým snachám Mgr. Pavle Hasilové a Mgr. Kateřině Hasilové i synům Mgr. Janu Hasilovi, Ph.D., a Mgr. Petru Hasilovi za pomoc, zvláště technickou, se zpracováním rukopisu a čtením obtížně čitelných míst v korespondenci. Za jazykovou revizi německého textu jsem vděčna Christianu Fäßlerovi, M.A., archiváři Městské správy Baden-Badenu. V neposlední řadě děkuji i recenzentům rukopisu Prof. Dr. phil. Albrechtu Greulemu z katedry německé lingvistiky (Lehrstuhl für Deutsche Sprachwissenschaft) univerzity v Řezně, doc. PhDr. Ivaně Ebelové, CSc., z katedry pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, doc. Mgr. Tomáši Veličkovi, Ph.D., z katedry archivnictví a pomocných věd

historických Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem a PhDr. Vladimíře Hradecké ze Státního oblastního archivu v Praze na Chodovci za podnětné a zasvěcené připomínky, jež přispěly ke zdokonalení rukopisu.

Zejména jsem ale vděčná svému manželovi, PhDr. Jiřímu Hasilovi, Ph.D., za již jmenovaný smysl pro veškeré mé pracovní snažení, za věrnou dojemnou lásku a podporu ve všech mých nelehkých životních etapách.

PhDr. Helena Hasilová, Ph.D.

V Praze dne 4. ledna 2022

Vorwort

Der entscheidende äußere Impuls für die Anfertigung dieser Arbeit war der 600. Jahrestag des Todes von Kaiser Wenzel IV. (1361–1419) und mein Besuch der Ausstellung *Der böhmische und römische Kaiser Wenzel IV. Die gotische Kunst des „schönen Stils“ um das Jahr 1400* (tsch.: *Český a římský císař Václav IV. Gotické umění krásného slohu kolem roku 1400*), die zu diesem Anlass im Jahr 2019 in den Kaiserlichen Stallungen der Prager Burg gezeigt wurde. Der innere Impuls war die Tatsache, dass ich vor mehr als 35 Jahren die Gelegenheit hatte, mich auf Anregung meines damaligen Lehrers Prof. PhDr. Emil Skála, DrSc. mit dem Konvolut der Korrespondenz der zweiten Ehefrau Kaiser Wenzels, Sophie von Bayern vom Stamm der Wittelsbacher, zu beschäftigen, welches im Prager Nationalarchiv in der Milada-Horáková-Straße aufbewahrt wird. In den Folgejahren habe ich diese Schriftquelle im Rahmen meiner Vorlesungen und Seminare zur deutschen Sprachgeschichte am Institut für Historische Hilfswissenschaften und Archivwissenschaft sowie im Sprachenzentrum der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität wiederholt aufgegriffen.

Die erhaltenen Originale der Briefe, die Königin Sophie von ihrem Alterssitz in Pressburg (slowak.: Bratislava) aus an ihre Brüder Ernst und Wilhelm nach München gesandt hatte, werden heute im Münchner Staatsarchiv (Geheimes Staatsarchiv München) aufbewahrt. Dank der finanziellen Unterstützung im Rahmen der wissenschaftlichen Projekte Progres und KREAS war es mir möglich, mit diesen Originalen an Ort und Stelle zu arbeiten. Das Ergebnis ist dieses Buch, das vor allem die Edition der Briefe zwischen Sophie und ihren Brüdern sowie eine umfassende Sprachanalyse der Texte beinhaltet.

Das Buch richtet sich in erster Linie an Philologen, die sich mit der frühneuhochdeutschen Sprachperiode befassen und die sich für die

Entwicklung des Briefstils von Frauen im Mittelalter interessieren. Deshalb wird im gesamten Text die heute in der linguistischen Fachliteratur übliche Zitiermethode (sog. „Harvard-System“) angewendet. Zudem sind in der Edition die einzelnen Zeilen nummeriert. Vor allem für Philologen ist der kurze Lebenslauf gedacht, der 2018 von der renommierten tschechischen Historikerin PhDr. Božena Kopiczková in ihrer Studie *Česká královna Žofie Bavorská – Ve znamení kalicha a kříže* (dt. *Die Böhmisches Königin Sophie von Bayern – Im Zeichen des Kreuzes und des Kelches*) im Prager Verlag Vyšehrad publiziert wurde. In einen breiteren Kontext stellt Sophies Lebensschicksale das Kapitel **„Zikmund a Žofie – partneři z vůle dějin?“** von PhDr. Václav Drška, Ph.D., Dozent am Institut für Globalgeschichte an der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität in Prag und am Lehrstuhl für Geschichte der Philosophischen Fakultät in Ústí nad Labem (dt.: Aussig an der Elbe).

Die Edition von Sophies Korrespondenz wird zudem zweifelsohne Archivare und Historiker ansprechen, für die sie auch gedacht ist. Sophies Briefen können viele Informationen entnommen werden, die ihren letzten Lebensabschnitt sowie ihre Beziehung zu Kaiser Sigismund von Luxemburg und ihren Brüdern betreffen. Unter anderem liefern diese auch Erklärungsansätze für manche politischen Vorgänge und Entwicklungen der mitteleuropäischen Geschichte im 15. Jahrhundert.

Vor dem Hintergrund der Tatsache, dass sowohl die tschechische als auch die deutsche Historiographie dem Leben der böhmischen Königin Sophie von Bayern bislang nur wenig Aufmerksamkeit schenkten, die Charakteristik der Sprache von Sophies Korrespondenz jedoch sowohl für tschechische als auch für deutsche Forscher von Interesse sein kann, ist die Publikation in Tschechisch und in Deutsch geschrieben. Aufgrund der besseren Übersichtlichkeit wurden dabei jeweils unmittelbar hinter die tschechischsprachigen Kapitel die entsprechenden Abschnitte in Deutsch eingereiht. Aus demselben Grund wurden Sophies Briefe auch sowohl in das heutige Deutsch als auch in die tschechische Sprache übersetzt.

Ich danke insbesondere Frau PhDr. Božena Kopiczková für die zur Verfügung gestellte Zeit, in der Sie mich in Sophies Leben „einführte“ und mich auf die besonderen Zeitumstände aufmerksam machte, unter denen Sophies Korrespondenz entstand. Ebenfalls möchte ich mich bei den wissenschaftlichen Forschungsprogrammen der Philosophischen Fakultät (Progres, KREAS) für die finanzielle Unterstützung bedanken, ohne die meine Reisen nach München nicht möglich gewesen wären. Mein herzlicher Dank gebührt auch der Familie Wittelsbach, ohne deren

Zustimmung ich die Originale von Sophies Briefen nicht hätte studieren können. Ebenso herzlich danke ich den Mitarbeitern des Staatlichen Geheimarchivs München für Ihre Hilfe und das Verständnis für meine Arbeit. Ich danke auch Herrn ThDr. Peter Slepčán, dem Pfarrer der Pfarrei St. Martin in Bratislava, für seine freundliche Zustimmung zum Fotografieren des Innenraums des Doms und meinem Ehemann PhDr. Jiří Hasil, Ph.D. für die Anfertigung dieser Fotografien. Es freut mich auch, meinen Schwiegertöchtern Mgr. Pavla Hasilová und Mgr. Kateřina Hasilová sowie meinen Söhnen Mgr. Jan Hasil, Ph.D. und Mgr. Petr Hasil für die vor allem technische Hilfe bei der Untersuchung der Handschrift und bei der Transliteration schwer lesbarer Stellen zu danken. Für die Sprachkorrektur der Texte in deutscher Sprache bin ich Herrn Christian Fäßler, M.A., dem Archivar der Stadtverwaltung in Baden-Baden sehr dankbar. Sehr dankbar bin ich auch den Rezensenten der Handschrift, Prof. Dr. phil. Albrecht Greule vom Lehrstuhl für Deutsche Sprachwissenschaft an der Universität Regensburg, Frau Dozentin PhDr. Ivana Ebelová, CSc. vom Institut für Historische Hilfswissenschaften und Archivwissenschaft an der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität Prag, Herrn Dozent Mgr. Tomáš Velička, Ph.D. vom Institut für Historische Hilfswissenschaften und Archivwissenschaft an der Philosophischen Fakultät der Universität Jan Evangelista Purkyně in Ústí nad Labem (Aussig an der Elbe) und Frau PhDr. Vladimíra Hradecká vom Staatlichen Bezirksarchiv in Prag (tsch. Státní archiv v Praze na Chodovci) für ihre anregenden Kommentare, die zur Abrundung dieser Arbeit beigetragen haben.

Besonders bin ich aber meinem Mann PhDr. Jiří Hasil, Ph.D. für sein Verständnis für all meine Arbeitsaktivitäten, für seine rührende treue Liebe und für seine Unterstützung in meinen weniger leichten Lebensphasen dankbar.

PhDr. Helena Hasilová, Ph.D.

Prag, den 4. Januar 2022

1. Úvod / Einführung

Životní osudy české královny Žofie Bavorské

Pro bližší pochopení obsahu dopisů Žofie Bavorské je důležitá znalost kontextu a historických okolností, za nichž tato korespondence byla napsána a co jim předcházelo. Její životní osudy detailně popsala Božena Kopecká v knize *Česká královna Žofie. Ve znamení kalicha a kříže* (Praha 2018). Tato práce se stala podkladem pro následující přehled klíčových okamžiků z Žofiina života. Další zmínky lze nalézt také u Juraje Žáryho (*Kaplnka české královny Žofie Bavorské v bratislavském dóme*, in: Umění 38, 1990, č. 1, s. 1–14), Petra Čorneje (in: Petr Čornej a kol., *Osudy českých králů a královen*, Praha 2013, s. 148–149), Jaroslava Čechury, Milana Hlaváčky a Eduarda Maura (in: *Ženy a milenky českých králů*, Praha 1994) a Lenky Bobíkové (*Žofie Bavorská manželskou idylu nezažívala*, in: Právo, magazín 4. července 2019, s. 33–35). Další informace lze nalézt i u Anny Kolářové-Císařové (*Žena v hnutí husitském*, Praha 1915), F. M. Bartoše (*Čechy v době Husově*, Praha 1947) či u Jiřího Spěváčka (*Václav IV. (1361–1419)*, Praha 1986).

Žofiino dětství

Kromě vročení do roku 1376 neuvádějí prameny žádné náznaky, z nichž by bylo možno, být jen nepřímě, vyvodit den, nebo dokonce hodinu, v níž se královna Žofie narodila, a i když nemáme ani zmínku o místě jejího narození, je za ně považován Mnichov.

Dětství prožila ve staré vévodské rezidenci (Alter Hof) a vyrůstala se svými o málo staršími bratry Arnoštem a Vilémem, s nimiž si vypěstovala trvale silný vztah. Žofi se dostalo ortodoxní náboženské výchovy. Od šesti nebo sedmi let se učila pod vedením bratří **minoritů** čtení, psaní

a dovednostem, které vyžadoval dvorský život. Patřila k nim jistě jízda na koni, lov se sokolem a ruční práce na úrovni uměleckého řemesla. Na vývoji Žofiiny výchovy v dívčím věku se podepsal rozhodující měrou pobyt v hradní rezidenci v Landshutu u strýce Fridricha.

Roku 1389 zemřela Žofiina matka a princezna s doprovodem opustila v dubnu navždy svůj domov i svou zem, aby uzavřela sňatek s ovdovělým českým králem Václavem IV.

Žofiino manželství

Od podzimu 1388 se formovala politická aktivita Fridricha Moudrého Saského (Friedrich der Weise von Sachsen) směřující k sňatku Žofie s Václavem IV. Fridrich navštívil z důvodu řešení říšských záležitostí na říšském sněmu, který byl svolán na přelom dubna a května 1389 do Chebu, pražský dvůr a je zřejmé, že s velmi dobrým rozmyslem začlenil do svého průvodu svou neteř Žofii jako vábničku. Král Václav IV. byl půvabnou dvanáctiletou dívkou zřejmě zcela okouzlen a přikročil ihned k předsvatebnímu jednání s Fridrichem ohledně sňatku s jeho neteří. Promyšlené a přitom nenásilné seznámení půvabné dvanáctileté dívky se sedmadvacetiletým a už tři roky ovdovělým českým králem Václavem IV. mělo patřičnou odezvu v rychle následujících svatebních úmluvách. Nevíme nic o jejich obsahu, ale musela k němu patřit i klauzule o věnu a stanovení dne konání sňatku. Jeho datování i místo přivodilo později historikům značné potíže, ale nakonec se přiklonili k názoru, podle kterého k němu došlo v neděli 2. května 1389 v Chebu.

První měsíce spolužití Žofie s Václavem IV. v prvních měsících po sňatku obestírají nejasnosti. Václav z Chebu odjel na hrad Loket a do Heidelberku, kde je jeho pobyt doložen ještě 5. června 1389. Vše by napovídalo tomu, že se Žofie po svatbě z Chebu odebrala s patřičným doprovodem do Prahy sama. O jejím vjezdu do Prahy jako nové panovnice, kterou obvykle přivítal slavnostní ceremoniál, nás prameny nezpravují. Naopak se zdá, že na podzim předchozího roku 1388, kdy Žofie patřila jako host k průvodu svého strýce Fridricha z Landshutu, jí Praha ukázala přívětivější tvář než nyní. Čekala ji tísnivá atmosféra města, které se vzpamatovalo z pogromu. I když Žofie pocházela z bavorského prostředí plného neklidu, zmítaného nepokoji a bojem mezi městy a jejími příbuznými Wittelsbachy, byla náladou jistě zaskočena. Zatímco v Praze očekávala svého chotě, pobýval Václav na Žebráku a Křivoklátě a Prahu navštívil vždy na jeden den jen dvakrát (10. srpna a 16. listopadu). Až